

BENEFICÈNCIA IL·LUSTRADA I INICIATIVES ECONÒMIQUES A LA CASA DE MISERICÒRDIA DE BARCELONA AL LLARG DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII

*Anna Alonso
Lluïsa Rodríguez*

*La pobresa moderna té com a eix
vertebrador el treballador, no el rodamón¹*

HOSPICIS I CASES DE MISERICÒRDIA: PEDAGOGIA UTILITÀRIA EN EL SET-CENTS IL·LUSTRAT

En el decurs de la segona meitat del segle XVIII assistim a una relectura en clau reformista del problema de la pobresa i l'ociositat. La preocupació no era nova. A l'època renaixentista, amb la referència directa de la Patrística, intel·lectuals com Erasme, Tomàs Moro, Joan Lluís Vives o Giovanni Botero vindicaren la utilitat de la pobresa com a força de treball. El discurs set-centista d'autors com Jerónimo de Uztáriz, Pedro Rodríguez de Campomanes, Bernardo Ward, Francisco Cabarrús, Tomás de Anzano o Pedro Joaquín de Murcia lligava amb els arguments que Francisco Martínez de Mata, Gaspar Sala, Miguel Álvarez Osorio, Martín Fernández de

1. Alexis DE TOCQUEVILLE, *Democràcia y pobreza (Memorias sobre el pauperismo)*, Madrid, 2003, p. 30. (La traducció al català és nostra).

Navarrete o Sancho de Moncada entre d'altres havien plantejat en el segle XVII quan, revisant el concepte de pobresa, defensaren l'existència d'hospicis o cases de misericòrdia, com a refugi de pobres i plataforma per a la reinserció futura, però també, com a institucions necessàries per a potenciar el creixement econòmic de l'Estat².

Dins aquest context, similar a tota Europa, la monarquia borbònica va fer seu el discurs utilitarista de la pobresa i va desenvolupar tota una política en conseqüència, on els hospicis i les cases de misericòrdia esdevingueren peces claus. La reclusió o tancament no era una finalitat en sí mateixa, sinó una plataforma per a destriar els vertaders pobres dels fingits. Hom distingia entre la "mendicitat desvalguda" i la "mendicitat ociosa". La primera tindria cabuda en les cases de misericòrdia, però la segona, caldria castigar-la i esmenar-la de manera obligatòria. A través del treball, els homes i les dones es regeneraven: s'allunyaven del vici i l'ociositat i es tornaven elements productius útils al conjunt de la societat. En aquesta aposta per la reeducació del grup reclòs, els hospicis i cases de misericòrdia esdevingueren tallers d'aprenentatge i d'elaboració de béns manufacturats, en especial, dels relacionats amb la indústria tèxtil, que complementaren les sempre insuficients aportacions dels poders públics i

2. Per obtenir una visió de la pobresa en l'Espanya de l'època moderna, vegeu. José ÁLVAREZ JUNCO (ed.), *Historia de la acción social pública en España. Beneficencia y previsión*, Madrid, 1990; Mónica BOLUFER PERUGA, "Entre historia social e historia cultural: La Historiografía sobre pobreza y caridad en la época moderna", *Historia Social*, 43(2002), p. 105-127; William J. CALLAHAN, "Caridad, sociedad, y economía en el siglo XVIII", *Moneda y crédito. Revista de Economía*, 146 (1978), p. 65-77; Pedro CARASA SOTO, "Cambios en la tipología del pauperismo en la crisis del Antiguo Régimen", *Investigaciones Históricas*, 7 (1988), p.137-150; Pedro CARASA SOTO, "La pobreza y la asistencia en la historiografía española contemporánea", *Hispania*, 176 (1990), p. 1475-1503; *Ilustración y proyecto liberal. La lucha contra la pobreza*. Catàleg de l'exposició celebrada al Palacio de Lonja de Saragossa, 26 setembre- 9 desembre 2001, Saragossa, 2001; Elena MAZA ZORRILLA, "Pobreza y hospitalidad pública en la ciudad de Valladolid a mediados del siglo XVIII", *Investigaciones Históricas*, 3 (1982), p.35-75; Elena MAZA ZORRILLA, *Pobreza y asistencia en España. Siglos XVI al XX*, Valladolid, 1987; Carmen PÉREZ ALONSO (ed.), *De la beneficencia al bienestar social. Cuatro siglos de acción social*, Madrid, 1986; Cándido RUÍZ RODRIGO; Irene PALACIO LIS, *Pauperismo y educación. Siglos XVIII-XIX. Apuntes para una historia de la educación social en España*, València, 1995; Jacques SOUBEYROUX, "El encuentro del pobre y la sociedad: asistencia y represión en el Madrid del siglo XVIII", *Estudios de Historia Social*, 20-21 (1982), p.7-229; Raúl SUSÍN BETRÁN, "Los discursos sobre la pobreza. Siglos XVI-XVIII", *Brocar. Cuadernos de Investigación Histórica*, (2000), p.105-135; Matías VELÁZQUEZ MARTÍNEZ, *Desigualdad, indigencia y marginación social en la España ilustrada: Las cinco clases de pobres de Pedro Rodríguez Campomanes*, Murcia, 1991.

els particulars. L'abaratiment de la mà d'obra disponible tingué una gran acceptació entre les corporacions d'ofici i, posteriorment, entre els comerciants-manufacturers. Un altre aspecte que incidí favorablement en la utilització d'aquesta mà d'obra va ser la submissió absoluta que inicialment el col·lectiu presentava; una submissió assolida gràcies a l'aplicació de mesures coercitives per part del majordom, pel que fa als homes, i la correctora, en el cas de les dones, que ajudaren a incrementar la productivitat laboral, podent parlar d'una estreta relació entre benefici i disciplina³. El càstig servia per a conservar l'ordre, la subordinació i la disciplina laboral. Tanmateix, els individus no treballararien només per contribuir a la manutenció del centre, sinó també per a posar a la venda els béns manufacturers. Per això, les juntes d'administració d'hospicis i cases de misericòrdia contractaren els serveis de tècnics professionals que alhora que dirigien la producció de manufactura, s'encarregaven d'alliçonar els interns en tasques com filar, debanar o cosir, a vegades, de manera molt vulgar, segons opinió de Tomás de Anzano, després de la seva experiència com a director del Reial Hospici de San Fernando, situat als afores de Madrid⁴. La mediocritat dels ensenyaments i la manca d'injecció econò-

-
3. Sobre la gènesi i la gestació dels hospicis i les cases de misericòrdia, vegeu Miguel GIGINTA, *Tratado de remedio de pobres*, Coimbra, 1579; Gaspar SALA, *Govern polítich de la ciutat de Barcelona pera sustentar los pobres i evitar los vagabundos*, Barcelona, 1636; Ignacio CORTINAS y ANDRADE, *Discurso político sobre el establecimiento de los hospicios en España*, Madrid, 1768; Tomás de ANZANO, *Elementos preliminares para poder formar un sistema de gobierno de Hospicio General*, Madrid, 1778; Pedro Joaquín DE MURCIA, *Discurso político sobre la importancia y necesidad, casas de expósitos y hospicios*, Madrid, 1798, p. 13-22 i XIX. Més recentment, Ramon ALBERCH; Javier ANTÓN; Montserrat JIMÉNEZ; Josep QUER, *Girona a l'època de la Il·lustració*, Girona, 2001, p. 230-235; Miquel BORRELL i SABATER, *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*, Santa Coloma de Farners, 2002; Montserrat CARBONELL i ESTELLER, "Les cases de misericòrdia, eix de la trama assistencial", *L'Avenç*, 91 (1986), p. 38-41; Montserrat CARBONELL i ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Vic, 1997; Juan HELGUERA QUIJADA, "Asistencia social y enseñanza industrial en el siglo XVIII: el Hospicio y las Escuelas-fábricas de Alcaraz 1774-1782", *Investigaciones Históricas*, 2 (1980), p. 137-150; Josep Maria MARQUÈS, "Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor (1775-1796)" a Joaquim M. PUIGVERT (ed.), *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII.*, Vic, 2000, p. 47-50.
4. Respecte a la teoria del control social pròpia del segle XVIII, vegeu Jeremías BENTHAM, *El panóptico*, Madrid, 1989 2^a ed. (1979); Stanley COHEN, *Visiones de control social. Delitos, Castigos y Clasificaciones*, Barcelona, 1988; Michel FOCAULT, *Vigilar y castigar*, Madrid, 1994, 22 ed. (1976); Michel FOCAULT, *L'impossible prison. Recherches sur le système pénitentiaire au XIX siècle*, París, 1980; Pedro FRAILE, *Un espacio para castiga. La cárcel y la ciencia penitenciaria*

mica per part dels poders públics donaren com a resultat l'elaboració de gèneres de baixa qualitat que presentaren una distribució problemàtica, no exempta de pèrdues econòmiques. Esdevenia, així, un conflicte entre la utilitat desitjada i el benefici estimat, ja que, des de la fundació de les institucions, la rendibilitat econòmica de les iniciatives desenvolupades sempre anà a mans de tercers.

En resum, la beneficència set-centista incardina dos dels aspectes més importants del programa il·lustrat: reforma social a través de les institucions i educació. Els hospicis i cases de misericòrdia es concebien amb dos objectius prioritaris: el control de la pobresa i l'ociositat i la reeducació del grup acollit per a la seva futura reinserció. A tot això, cal afegir el teòric rendiment econòmic i la seva condició de banc de proves del procés fabril que estimulava el capitalisme. La necessitat d'ensenyar i exercir una activitat productiva esdevingué una constant en les ordinacions i els estatuts dels centres assistencials que estudiem; una reordenació de la pobresa en el sentit burgès seguint els criteris de repressió/utilitat que Dario Melossi i Massimo Pavarini enuncien en el seu estudi sobre la disciplina com a control social.⁵

TRAJECTÒRIA INSTITUCIONAL DE LA CASA DE MISERICÒRDIA DE BARCELONA

Fundada l'any 1583 a instància de Diego Pérez de Valdivia, la Casa de Misericòrdia tingué com a objectiu principal l'admissió de pobres sense distinció de sexe, "*esto es viejos decrepitos, ciegos, mudos, tiñosos simples, tullidos, muchachos; y muchachas sin Padres, Madres ò Propinquos que por razon de parentesco debiesen cuidar de ellos*".⁶ Situada inicialment a l'antiga Morberia dels Àngels vells del carrer dels Banys, després,

en España (siglos XVIII-XIX), Barcelona, 1987; Dario MELOSSI i Massimo PAVARINI, *Carcere e fabbrica. Alle origini del sistema penitenziario (XVI-XIX secolo)*, Bologna, 1977; Georg RUSCHE i Otto KIRCHHEIMER, *Pena y Estructura social*, Colombia, 1984.

5. Tomás de Anzano informà al Comte de Floridablanca del caràcter mediocre de l'aprenentatge que els hospicis rebien en aquests centres assistencials, amb uns resultats que només produïen pèrdues econòmiques, T. DE ANZANO, *Elementos preliminares*, citat per Félix SANTOLARIA, *Marginalización y educación. Historia de la educación social en la España Moderna y Contemporánea*, Barcelona, 1997, p. 209.

6. D. MELOSSI i M. PAVARINI, *Carcere e fabbrica*.

fou traslladada a l'edifici actual del carrer Elisabets gràcies al suport del canonge Miquel Giginta. L'edifici anà engrandint les seves instal·lacions de manera progressiva en funció del nombre d'acollits, amb la realització de notables reformes constructives entre les dècades dels setanta i vuitanta del segle XVIII. El pas de l'hospital a hospici tingué lloc de forma granada. L'any 1699 l'Hospital de la Misericòrdia s'insertà dins l'orde de les monges terciàries de Sant Francesc per iniciativa del canonge Pere Roig i Morell. Pocs anys després, el 1712, a diferència de les ordinacions anteriors, es fixà un filtre per a classificar els diferents tipus de pobres; s'establí la possibilitat d'acollir pobres d'altres poblacions del Principat, i fins i tot, de l'estranger. D'aleshores ençà, la institució assistencial entrà en un procés de feminització que anirà avançant al llarg del segle. L'any 1772, coincidint amb una recollida general de pobres, l'ordre intern imperant a la Casa de Misericòrdia, es concretà en la divisió d'espais, una divisió realitzada en funció del gènere: les dones van ser reunides a la Casa de Misericòrdia, i, els homes, a l'hospici d'homes de l'edifici del Seminari Tridentí. Tres anys després, la Junta administradora d'ambdues cases, modificà el seu perfil institucional i les bases econòmiques que possibilitaven la seva existència i impulsà la creació de la *Reial Casa d'Hospici i Refugi*.⁷ Amb la fundació de la Casa de Caritat (1803), a qui la Junta cedí l'edifici de l'hospici d'homes per a planificar el seu establiment i aixoplugar tots els pobres del Principat, la Casa de Misericòrdia fou destinada a donar acollida a les nenes pobres menors de dotze anys i a les dones cegues i malaltes.⁸

Des dels primers temps, la direcció i l'administració del centre anà a càrrec de tres regidors municipals nomenats cada tres anys, tot i que es

7. Pel que fa a la Casa de Misericòrdia de Barcelona, G. SALA, *Govern polític de la ciutat de Barcelona pera sustentar los pobres i evitar los vagabundos*, Barcelona, 1636; Miguel GONZÁLEZ SUGRANYES, *Mendicidad y beneficencia en Barcelona*, Barcelona, 1903; J.B.A, *Relación histórica de la Casa Municipal de Misericordia de Barcelona desde su origen y fundación hasta nuestros dias*, Barcelona, 1943; M. CARBONELL i ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona.*; Anna ALONSO TAMBO, *Pobresa i marginació a la Barcelona del segle XVII. Delictes i faltes*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, p.42-51 i notes (tesi de llicenciatura inèdita); Anna ALONSO TAMBO, "Sociabilització de la pobresa barcelonina: la Casa de la Misericòrdia", *IV Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, 2003, p. 98-105.

8. Sobre la transformació de la Casa de Misericòrdia en Hospici General, Anna ALONSO i Lluïsa RODRÍGUEZ, "Dones i formació ocupacional en la segona meitat del set-cents: de la Casa de Misericòrdia a l'Hospici General. Utopia i realitat", *Barcelona. Quaderns d'Història*, 7 (2002), p. 235-249.

comptà amb l'ajut de les aportacions econòmiques i alimentàries de l'església i de membres de la noblesa i la burgesia comercial de la ciutat. A nivell intern, vint-i-quatre germanes terciàries de l'ordre de Sant Francesc tenien cura de la reeducació del grup, restant el capítol espiritual en mans d'un sacerdot que residia a l'hospital, l'anomenat *Prior*. *El pare de pobres* o *majordom*, era el responsable del govern econòmic i material.

La Casa de Misericòrdia es trobava formada per diferents dependències o estances. *El departament de la Misericòrdia* acollia a les noies òrfenes destinades a servir; *l'hospici de dones* recollia a totes les dones sense distinció d'edat. La infermeria fou construïda el 1776; un any després, les aportacions econòmiques del bisbe Gavino de Valladares van fer possible la construcció de la sala de correcció, i, per últim, l'any 1788, hem de fer referència a *la casa de Sant Rafael o sala de divorcis*, situada damunt la infermeria, un lloc de reflexió, destinat a aquelles dones que seguien causes de divorci en la Cúria; un indret qualificat per les autoritats eclesiàstiques com "*honest, segur i sense comunicació, eo confabulacion varonil*"⁹. En el pati interior de l'edifici, es localitzava la botiga, un lloc on s'expenien tot tipus de queviures, amb l'excepció de licors i aiguardents. El comerciant, que tenia llogat el negoci, venia els productes a les dones a través d'una finestra i als homes, mitjançant la porta.¹⁰ Completaven el conjunt de dependències, la cuina, "*la cuina i el refectori dels pobres*", els dormitoris i les dependències de treball, "*les quadres o oficines*", on s'ensenyaven i s'exercien diferents activitats laborals.

RECLUSIÓ I BENEFICI ECONÒMIC

Històricament, la pobresa i les situacions de marginalitat han incidit de manera més directa en les dones que no pas en els homes. N'és una prova el fet que, durant el nostre període d'estudi, la segona font d'ingressos de la Casa de Misericòrdia, després de les aportacions institucionals, provenia de la comercialització dels béns manufacturats realitzats per les dones acollides. Les internes cercaven refugi en les institucions de beneficència

9. L'any 1822 l'establiment assistencial recuperà l'antiga denominació de Casa de Misericòrdia i des de l'any 1835, es transformà en la de Casa Municipal de Misericòrdia de Barcelona.

10. Arxiu Històric de la Casa de Misericòrdia de Barcelona, (AHCMB, AF 19, CP 3, LLG 3, 9, 1).

davant les dificultats que marcava la seva supervivència en la societat, quan faltava la presència del pare o marit, o bé, en estats extrems d'indigència o vellesa. L'hospici exercia una funció de tutela sobre el grup, substituïa la figura del pare o marit: era *l'alter ego del pater familias*.

En general, les estades eren llargues, encara que en ocasions, hem detectat alguna estada puntual, producte d'un pas més o menys breu per la ciutat. La reclusió era un recurs temporal que descarregava les precàries economies familiars quan esperaven el retorn del pare o el marit soldat, o bé, el del marit de viatge a Amèrica. Marianna Camps constitueix un bon exemple d'estada temporal. L'any 1798, el seu pare, dedicat a la venda ambulants, sol·licità el seu internament durant els dos mesos que va romandre fora de la ciutat per motius laborals¹¹.

D'acord amb la política social de l'època, la institució tutelava i controlava amb la fita de regenerar el pobre o indigent mitjançant la pràctica d'una activitat laboral obtenint, en conseqüència, una rendibilitat econòmica a llarg termini. Tot i que no s'explicita en les diferents ordinacions de la Casa de Misericòrdia, existia una predilecció encoberta per acollir noies de poca edat, submises, que s'adeqüessin als imperatius de la producció protoindustrial pròpia de la institució. Per aquest tipus d'indústria, resultava imprescindible un enorme volum de mà d'obra flexible, d'ací que, amb la persuasió, no pas amb la coacció, seguint les directrius del discurs de Bernardo Ward¹², els administradors cerquessin la motivació laboral de les operàries. La documentació ens descriu nombrosos "pretextos" que justificaven i mantenien la reclusió. La defensa rigorosa de la moralitat va esdevenir un dels més esmerçats¹³. Hom prioritzà la instrucció de les noies en les tasques tèxtils, i passat el temps, quan ja les noies tinguessin més edat i fossin més conscients de la duresa de les condicions en què treballaven, les hi oferien l'alternativa del servei domèstic, i, finalment, la possibilitat del matrimoni. Només en cas de greu malaltia, el centre acceptava que les dones abandonessin la seva disciplina.

11. En cap circumstància, però, es contempla que el comerciant pogués adquirir roba ni altres efectes de propietat de les recloses i reclosos, (AHCMB, ARM 2 PR1 C2).

12. AHCMB, A F, 9, CP3, LL-6, 3-7.

13. Bernardo WARD, *Proyecto económico. En que se proponen varias providencias, dirigidas a promover los intereses de España, con los medios y fondos necesarios para su planificacion* (1762), Madrid, 1982, p. 362 (1787, quarta edició).

Els memorials d'entrada de les internes, on figuren les peticions d'ingrés, ens expliquen la múltipla casuística existent. En general, durant el nostre període d'estudi, la majoria de dones acollides, arribaren després del seu pas per l'Hospital General de la Santa Creu, on havien estat ingressades per raó de malaltia. En segon lloc, eren les autoritats municipals les que ordenaven la reclusió. Per últim, hem de fer referència a les dones que eren recloses per disposició de la justícia ordinària amb motiu d'haver comès alguna falta o delictes. També observem les peticions dels familiars sol·licitant l'internament pels mals exemples de les seves conductes. L'ingrés era autoritzat després que l'alcalde de barri i el capellà de la parròquia fessin un informe favorable. A partir de la data de 1797, la dificultat dels temps restà també reflectida en un canvi en el sistema d'internament, doncs, des d'aquest moment, els familiars, i, fins i tot, les autoritats municipals i religioses devien prestar a la institució alguna contribució econòmica, donada la sobredimensió del col·lectiu concentrat¹⁴. De la consulta de l'esmentada documentació, es desprèn que no existien restriccions d'accés per causa de l'edat, però hi havia una clara preferència per l'admissió de gent en edat de treballar, condició que es detallarà com a indispensable amb l'establiment de la Casa de Caritat l'any 1803¹⁵. Així i tot, en la dècada dels noranta del segle XVIII, quan per causa de la calamitosa conjuntura, el nombre de dones recloses es va incrementar de manera espectacular, els administradors no van acceptar noies la conducta de les quals mereixés ser redreçada. Rita Auladell es trobava en aquesta situació. Per la seva condició d'òrfena i amb parents d'avançada edat, un oncle seu, que ofertà la quantitat de 40 lliures anuals per a la

14. Antoni Jiménez és un bon exemple d'aquesta situació. EL 29 de gener de 1768, Antoni Jiménez, sergent del regiment de Guàrdies Reials, volgué treure de la Casa de Misericòrdia la seva cosina germana per a educar-la i vestir-la adequadament. Tanmateix, malgrat l'existència d'informes favorables, la institució li negà el permís, atès que es trobava solter, (AHCMB, AF 9, CP3, LLG 3, 9).

15. Aquest seria el cas de la germana de Francesca Camins, una vídua d'avançada edat, pobre, que pidolava pels carrers i fou reclosa en el centre. L'any 1797, l'alcalde de barri i el capellà accediren a l'ingrés, però el fiscal ordena que passats quinze dies sigui posada en llibertat, (AHCMB, AF9, CP, LI 63, 7). Un altre exemple seria el de la Rosa Puigdangolas, el marit de la qual sol·licita de nou la reclusió de la dona, ja que fingia bogeria. El fiscal accepta l'ingrés amb la condició que l'ajuntament i l'autoritat religiosa contribuïssin econòmicament a la seva estada en el recinte (AHCMB, AF9, CP, LI 63, 7).

manutenció, intentà sense èxit la seva reclusió en la Casa, per tal que rebés educació¹⁶.

En ocasions, hem detectat l'ingrés de dones acompanyades de les seves filles. A tall d'exemple, esmentem el cas de Maria Vicenta Reyna, acusada d'amancebament i robatori de joies l'any 1794¹⁷.

EVOLUCIÓ DE LES ACTIVITATS PRODUCTIVES A LA CASA DE MISERICÒRDIA DURANT L'ÈPOCA MODERNA

La pràctica d'activitats productives a la Casa de Misericòrdia denota una clara divisió sexual del treball, on les dones assumiren *un rol* especialitzat, traduït en l'exercici d'activitats tècniques, relacionades, especialment, amb l'àmbit de la manufactura tèxtil. A més de les feines relacionades amb el manteniment de la llar. Bàsicament, les internes s'ocuparen de la filatura de fibres tèxtils, d'acord amb la política preconitzada per Tomás Rodríguez de Campomanes i altres intel·lectuals coetanis d'impulsar la manufactura popular. La seva aplicació en aquest tipus de quefers arribà a l'extrem que esdevingueren el "motor productiu" de la institució. Altres activitats, de les quals hem tingut notícia durant aquest període, són el lloguer de baietes per a les cases dels difunts, la venda de comestibles en les places públiques i encarregar-se de fer la bogada dels convents d'homes.

A la Casa de Misericòrdia de Barcelona els ensenyaments eren impartits en dependències especialitzades, les "*quadres o oficines*". Les fonts consultades ens proporcionen diverses informacions al respecte. Pel que fa a les dependències, el 1776 hi havia dues *quadres* dedicades al tractament de la llana, les *parayreries*, i una sala dedicada a l'activitat del cotó¹⁸. Per alligonar als minyons i les noies en els secrets del treball de la llana, el mes de juliol de 1768, els administradors de la Casa de Misericòrdia contractaren un mestre paraire, en Domingo Artés. A banda de l'ensenyament i la direcció de les activitats del filat i cardat de la llana, el mestre es va fer càrrec de la cerca de matèria primera entre altres paraïres, registrant amb

16. En temps anteriors, sí havien existit discriminacions en raó de la condició moral de les dones, ja que atenen a criteris de moralitat, no s'havien acceptat les prostitutes que haguessin estat recluses a la Casa de la Galera, vegeu. A. ALONSO TAMBO, *Pobresa i marginació*, p.48-49.

17. AHCMB, AF9, CP, LI 63,7.

18. AHCMB, AF, 9, CP3, LI 63, 7.

detall totes les partides de llana que arribaven a la institució. El seu salari anava en funció de la quantitat de llana filada i cardada pels alumnes. Durant la jornada laboral es resava el rosari i altres oracions, que no impedissin el normal desenvolupament de la feina¹⁹. Per altra banda, també, hem localitzat informacions sobre els ensenyaments impartits per un mestre de cosir, un mestre espartenyer i un mestre passamaner. Tots els mestres gremials residien fora del recinte de la institució. No succeïa el mateix amb l'hortolà, l'escolanet i un mosso d'esquadra, segons apunta un altre document datat a l'any 1768.

La infraestructura tècnica de les sales de feina destacava per la seva simplicitat. De les dues oficines que l'any 1776 es dedicaven al treball de la llana, citem l'existència de 48 torns en una primera sala i de 50 torns en la segona²⁰. La següent relació de maquinària conservada en l'arxiu de la Casa de Misericòrdia data de l'any 1824 i reflecteix la transformació operada en el centre arran de la introducció de la manufactura de cotó. En aquest sentit, només es contempla una oficina de la llana habilitada amb 36 torns i 4 aspis. Per contra, consta una oficina de cotó amb la presència de 57 torns, 3 aspis i 1 màquina de cardar²¹.

L'EXPLOTACIÓ DE LA FORÇA DE TREBALL FEMENINA PER PART DELS GREMIS DEL SECTOR TÈXTIL

Les dones, que topaven amb nombrosos obstacles per accedir al mercat de treball urbà, trobaren en l'hospici l'escola de formació professional de la qual eren excloses per les corporacions d'ofici, atès que l'aprenentatge femení no es trobava regulat a nivell normatiu. Així doncs, l'increment de formació i de perfeccionament tècnic motivà que algunes dones demanessin "*de motu propi*" l'ingrés en la Casa de Misericòrdia, més si tenim en compte que fins ben entrat el segle, en concret, fins la Reial Cèdula del 16 de novembre de 1778 no fou oficialitzada l'entrada de les dones en l'aprenentatge "*d'oficis propis del seu sexe*"²². Testimoni d'aquesta situació és

19. Prova de la dedicació gairebé exclusiva a la manufactura del cotó, l'any 1824 només consta una sala dedicada a aquest quefer. En iniciar-se el segle XVIII hi ha referència de l'existència d'una dependència destinada a l'activitat de les puntes.

20. AHCMB, AF, 9, CP3, L1 63, 1.

21. AHCMB, ARM 2, P1, 13

22. AHCMB, ARM 2, P1 C2, plec 34, *Estat dels comptes generals de la Casa de Misericòrdia, 1824*.

Maria Torell la qual abandonà l'ocupació de serventa i sol·licità l'entrada en la institució “*para perfeccionarse en coser y hazer medias*”²³.

En l'època moderna ha estat possible documentar que l'activitat de la indústria tradicional de la llana, el lli i el cànem s'ha aprofitat de la mà d'obra femenina que li oferien les institucions de reclusió. En aquest sentit, al marge de les dones confinades a la Casa de Misericòrdia, les de l'Hospital General de la Santa Creu, les de la Reial Casa del Retir, les Penedides de la Congregació de Nostra Senyora de l'Esperança i les de la Casa de Reclusió o Galera ocupaven bona part del seu temps filant, al marge de qualsevol estructura gremial²⁴. Com ha indicat Teresa Vinyoles, l'acció de filar, acompanyada de conversa, bé a casa o al carrer, constituïa quelcom quotidià, una activitat gairebé exclusiva de les dones en els àmbits domèstics²⁵.

Pel que fa estrictament a la Casa de Misericòrdia, Jaume Carrera Pujal exposà que, d'ençà l'any 1614, hi ha notícia del filat i cardat de la llana que duïen a terme les dones de la Casa de Misericòrdia. El seu treball estava subordinat als interessos dels membres de les confraries de paraires i, en menor mesura, de teixidors, que eren els qui portaven el gènere per a filar²⁶.

23. Aquesta reial cèdula pot considerar-se el precedent de l'emesa l'any 1784 per la qual era permès que la dona treballés en qualsevol fàbrica, sempre i quan fos compatible amb la seva força i el seu decor. Vegeu. Isabel PÉREZ MOLINA, “A pesar de las leyes: Mujeres, cultura y trabajo en la España moderna” a Carlos MARTÍNEZ SHAW (ed.), *Historia moderna. Historia en construcción. Economía, mentalidades y cultura*, Lleida, 1999, p. 501-503.

24. AHCMB, AF18, P2, C1, 19.

25. Una ordinació del gremi de paraires, amb data de 1628, propugna que per tal d'evitar la sortida de la llana cap a les zones rurals fossin les dones de la Casa de Misericòrdia, els nens de la Casa dels Infants Orfes i les monges del Convent de Repenedides les responsables de la preparació dels gèneres. Vegeu Jaume CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña, (siglos XVI al XVIII)*, vol. II, Barcelona, 1947, p.166-167. Un segle després, l'any 1769, el bisbe Josep Climent recomanà a les monges Repenedides la recuperació de la pràctica del filat, Francesc TORT MITJANS, *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent (1706-1781). Contribución a la historia de la teología pastoral tarraconense en el siglo XVIII*, Barcelona, 1978, p.294. Entre les notícies aplegades per Viada i Lluch en el seu fons d'arxiu, hi ha la notícia que, ja en els anys 1710-1712, en la Casa de la Galera funcionava una fàbrica de cotó. La fàbrica disposava de diverses màquines, però hom advertí de la seva escassa rendibilitat. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, (AHCB), Fons personal Viada i Lluch, Caixa 5, *Plec Casa Galera, 1710-1712*. Per un estudi rigorós de la Casa de la Galera, vegeu Mª Luisa MEJIADÉ PARDO, *Mendicidad, vagancia y prostitución en la España del s. XVIII. La Casa Galera y los departamentos de corrección de mujeres*, t. II, Madrid, Universidad Complutense, 1992, Tesi Doctoral, núm. 71/92 (Tesi doctoral inèdita).

26. L'any 1445 les queixes dels empresonats a la presó de la ciutat recullen que hi ha “*tantes filoses com hi ha fembra*”. L'activitat deuria reportar beneficis, perquè una part del salari del carceller sor-

Ben aviat, però, els paraires s'adonaren dels beneficis econòmics que reportaria l'ús de mà d'obra no agremiada en el procés productiu. La possibilitat de veure incrementats els seus guanys estimulà decisivament, en concret als pelaires amb més recursos, a desmarcar-se del sistema gremial i cercà una mà d'obra més barata i flexible en les zones rurals de l'interior de Catalunya. Com ha posat de relleu, en els darrers temps, Albert García Espuche, aquesta mà d'obra la localitzaren en les zones rurals, però també, afegim nosaltres, la trobaren, en els hospitals, orfenats i centres benèfics i assistencials de la pròpia ciutat, com era el cas de la Casa de Misericòrdia. Les internes de la Casa filaren les partides de llana que, els paraires amb pocs recursos, les hi feien arribar, i en moltes ocasions, també s'encarregaven del seu teixit²⁷. El resultat era obvi: a través de la concentració de processos, els paraires, rics o pobres, s'asseguraven tot el control productiu, amb el consegüent i comprensible descontentament per part dels teixidors²⁸.

En iniciar-se el segle XVIII, el nombre de partides de llana per a filar s'incrementà de forma espectacular. La quantitat de fibra era tal, que s'acumulava a les “quadres” a l'espera del seu tractament. Això no obstant, tot i l'abundor de comandes, la situació econòmica de la institució era crítica. La causa de l'angoixa financera derivava del sistema de pagament establert amb els paraires i els velers. Fins aleshores, els pagaments es

tia de la producció del filat, Teresa VINYOLES i VIDAL, “La mujer bajomedieval a través de las ordenanzas municipales de Barcelona”, *Actas de las III Jornadas de Investigación Interdisciplinaria. Seminario de Estudios de la Mujer*, Bellaterra, 1987, p.137 i 154; Carme BATLLE i GALLART i Teresa VINYOLES i VIDAL, *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Barcelona, 2002, p.134.

27. Coneixem aquesta informació arran del conflicte sorgit entre els membres del gremi de paraires respecte a si era lícit treure llana de la ciutat per cardar-la i filar-la. Els paraires van trobar en el camp la mà d'obra que precisaven per abaratir els costos dels processos productius. Podem parlar d'una deslocalització de la mà d'obra urbana en favor de la mà d'obra de l'interior del Principat. L'any 1628 un grup de dones que treballaven a domicili protestaren per aquest fet davant els consellers, J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. II, p.166-167; 175 i 196; Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals. El medi històric*, vol. II, Barcelona, 1987 (1964), p.322-323; MONTSERRAT CARBONELL i ESTELLER, “El treball de les dones a la Catalunya moderna” a Mary NASH (a cura de), *Més enllà del silenci: Les dones a la història de Catalunya*, Barcelona, 1988, p. 118; Albert GARCÍA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Madrid, 1998, p.131-132.
28. Tenim el testimoni d'en Francesc Esbert, que, davant la manca de llana filada per a posar en funcionament la fàbrica que acabava d'obrir, va recórrer, amb urgència a les dones de la Casa de Misericòrdia, (AHCMB, AM9, lligall 3, 11, vària).

concretaven en el termini d'un any, amb la qual cosa existien nombrosos pagaments pendents de cobrament. Quan la situació financera es va fer insuportable, l'any 1702, els administradors decidiren reformar els acords, ja que esdevenia urgent redreçar l'estat dels comptes del centre. Els nous acords marcaren un punt d'inflexió en la política comercial de la Casa de Misericòrdia. En primer lloc, s'optà per fer una selecció dels millors clients. També es modificà el sistema de pagament i es determinà que qualsevol partida de llana filada, que sortís de la institució, deuria ser abonada. La mesura fou igualment aplicada als velers, que conjuntament amb els perxers i velluters també sofrien la competència de la mà d'obra no especialitzada de la Casa de Misericòrdia en l'elaboració de tafetans²⁹.

Un any després del canvi dels acords del filat de llana, s'encetà la producció de les puntes en la Casa de Misericòrdia. El producte gaudia d'un gran protagonisme en la indumentària masculina i femenina d'aquell temps. El mestre de cosir fou l'encarregat d'ensenyar les tècniques de la puntes a les noies, una tècnica senzilla i de poc cost, amb la qual els administradors pretenien obtenir un benefici econòmic directe, és a dir, encarregar-se ells mateixos de l'elaboració i la distribució del producte, sense la intervenció de tercers. Consideraven que amb una inversió mínima podrien assolir un elevat rendiment econòmic. Tanmateix, l'elevada despesa de l'utilatge (fils, coixins, agulles, boixets) va malmetre el negoci i el va anant reduint, de manera progressiva, al llarg del segle XVIII, a una presència testimonial³⁰. El notori descens va restar palès en la disminució de les sales de treball destinades a aquesta activitat. Ben al contrari, en el segle XVIII es decidí potenciar la producció de mitges, una de les activitats que més guanys reportava; un producte fàcil de fabricar i d'àmplia demanda en el mercat. Al marge dels teixits barats, els *cordellats*, les internes laboraven una petita producció de mocadors, cordons, cintes, galons, botons, brodats. Els salaris, que deuriem percebre amb el tractament de la

29. Per un estudi acurat de l'activitat del gremi de paraires, vegeu Jaume TORRAS i ELIAS, "Estructura de la indústria precapitalista. La draperia", *Recerques*, 11 (1981), p.7-28; J. TORRAS i ELIAS, "Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igualada (1726-1765)", *Recerques*, 19 (1987), p. 145-160; J.TORRAS i ELIAS, "Gremios, familia y cambio económico. Pelaires y tejedores en Igualada, 1695-1765", *Revista de Historia Industrial*, 2 (1992), p.11-30.

30. AHCMB, AM. 3 PR4, 10, fol. 8. Pel que fa al conflicte i les tensions de les dones amb les corporacions de velers, velluters i perxers, vegeu J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. I, p. 190.

llana i la fabricació i posterior venda dels productes suara esmentats, serien molt baixos, però prou importants per a contribuir a l'economia del centre, endèmicament deficitària, sempre condicionada per les aportacions econòmiques i alimentàries del Consell de Cent, les quals poques vegades arribaven amb puntualitat³¹.

De mica en mica, el treball femení deixava de ser invisible. El govern municipal no va tenir més remei que assumir a nivell normatiu aquest fet i recolzà la iniciativa que permetia que les dones poguessin treballar manualment, una iniciativa el rerefons de la qual situem en les possibilitats que oferia l'explotació de la força de treball de l'Hospital de la Misericòrdia. Així, el 1636 el Consell regulava que:

“(...) y no falta quien quiera perturbar esta buena costumbre, mayormente después de las ordenanzas tan santas de la Misericordia, como dignas de que se observen(...)”. Hom permetia que les dones tinguessin dret a fer *“con sus manos filampúas y retillo de hilo de cáñamo o lino, cintas, tafetanismos, botones, bordados, golillas y medias de aguja de seda o de cualquiera especie, y venderlos o hacer vender, tejerlos ellas mismas o hacerlos tejer por oficial examinado, dentro de la ciudad, en el encante público o plazas públicas, con tal que no pudieran tener tienda abierta para vender, lo cual sólo tocaba a las cofradías y personas examinadas”*.³²

En el set-cents el treball realitzat per les dones de la Casa de Misericòrdia continuà provocant la malfiança de les corporacions d'ofici. Els gremis observaven amb preocupació la utilització d'una mà d'obra aliena a les seves estructures de poder; una mà d'obra no especialitzada que entrava en conflicte directe amb el proletariat incipient que representaven els fadrins i els aprenents. En cap cas, la Junta d'administradors de la institució assistencial tingué com a objectiu entrar en competència o conflicte amb les corporacions d'ofici. Ben al contrari, resulta interessant constatar que les autoritats els aviciaren amb la concessió de diversos privilegis i prerrogatives que contribuïren significativament a la seva supervivència

31. AHCMB, AM. 3 PR4, 10, fols. 11-13.

32. Per una anàlisi acurada de l'estat econòmic de la Casa de Misericòrdia entre els anys 1589-1714, vegeu A. ALONSO TAMBO, *Pobresa i marginació*, p.49-51 i taules annexes.

econòmica. Amb el nou segle, els “senyors del drap”, en paraules de Pere Gil, esdevingueren comerciants-manufacturers mentre que la producció de gèneres de baixa qualitat es va fer ressò dels avenços tecnològics que sacsejaren el món de la manufactura.

BURGESIA COMERCIAL I EXPERIMENTACIÓ TECNOLÒGICA: LA CASA DE MISERICÒRDIA COM A LABORATORI D'EXPERIMENTACIÓ TÈCNICA I DE NOVES TECNOLOGIES FÀBRILS

Nogensmenys, si algú va adornar-se de les “possibilitats econòmiques” que podria reportar el col·lectiu humà de la Casa de Misericòrdia, aquesta fou, sense cap mena de dubte, la burgesia mercantil de la ciutat. Ja a l'agost de 1666 el francès Jean Rojan notificà al Consell de Cent que s'havia posat d'acord amb els administradors de l'hospici per a ensenyar-ne la fabricació d'agulles de cap³³. En el sector del tèxtil, Narcís Feliu de la Peña i altres homes de negocis del seu cercle advertiren que en el procés de desenvolupament de la producció manufacturera per la qual apostaven, la superació del retard tecnològic, era un element clau, que precisava d'un banc de proves que permetés fer tot tipus d'experimentacions i on la barator de la mà d'obra disponible jugués un paper de primer ordre³⁴. La Casa de Misericòrdia esdevindria aquest camp de proves segons apuntava el propi Narcís Feliu de la Peña i Farell en el *Fènix de Catalunya* a l'any 1683:

“(...) que els hospitals, orfanats i cases de misericòrdia s'havien creat per (...) *recoger los vagabundos y mendigos válidos, cuidando trabajen, y se exercite, enseñandoles, y inclinandoles al servicio de Dios, y*

33. AHCMB, AM3 PI, CP6, 9; AHCMB, Consell de Cent, *Registre de Deliberacions*, 1636, fol. 124; J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, p. 178. Per a la repercussió de l'edicta en el món gremial barceloní, Pere MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: la estructura corporativa ante el comienzo de la Revolución Industrial*, Madrid, 1970, p.453; James THOMSON, *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)*, Barcelona, 1994, p. 71; Marta VICENTE VALENTÍN, “Mujeres artesanas en la Barcelona moderna” dins *Las mujeres en el Antiguo Régimen. Imagen y realidad*, Barcelona, 1994, p. 82-83.

34. Donat que no li era possible continuar l'ensenyament, sol·licità una llicència per a fabricar i vendre les agulles lliurement. Atès que a la ciutat no existia cap confraria que fabriqués el producte, els membres del govern municipal autoritzaren l'obertura de la botiga i l'obrador, J.CARRERA PUJAL, *Historia política y económica*, vol. II, p. 188; P.VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, p. 401.

*a la convivencia, tomando oficio y ultimamente para asistir a los pobres debiles, y mancos con el mejor regalo se pudiere, que con esto estará la patria libre de gente perdida (...) se podrán emplear en las labores de paños, vetas, hilar hilo cáñamo, texer, y labrar medias y â otras labores para las artes (...)*³⁵

Els operaris, que Feliu envià a França, Flandes, Anglaterra i Alemanya per tal que aprenguessin noves tècniques tèxtils, que contribuïssin a fer front a la importació de productes estrangers, trobaren en l'hospici, i en conseqüència en el Consell de Cent, el suport necessari per engegar les iniciatives de renovació alhora que alligonaven les noies i els fadrins en les noves tècniques. En concret, l'any 1682, el teixidor de lli i llana, Anton Burgada, instal·là en l'hospital de la Misericòrdia una fàbrica d'escots escarlatinas. El Consell de Cent subvencionà una part de l'adquisició de la maquinària necessària amb la condició que el col·laborador de Feliu de la Penya fés públics els seus coneixements. Un altre aspecte important de l'acord era que en acabar-se el termini de la concessió, l'Anton Burgada s'obligaria a deixar la maquinària a la Casa de Misericòrdia. Els paraires i, molt especialment, els teixidors de llana, donaren suport a l'empresa, car eren conscients que només amb iniciatives semblants podrien fer front a la creixent competència que suposava l'arribada dels teixits estrangers³⁶. Un altre cas, el protagonitzà Francesc Potau. El 1690, també gràcies a un altre privilegi municipal, experimentà en la fabricació de llistoneria i cintes amb telers. Per aquesta activitat emprà dotze nois de l'hospici³⁷.

35. A més dels estudis clàssics de Pierre Vilar i Pere Molas, per l'activitat comercial de Narcís Feliu de la Penya, vegeu Benet OLIVA i RICÓS, *La generació de Feliu de la Penya. Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida, 2001, p.105-106.

36. Narcís FELIU DE LA PENYA, *Fénix de Catalunya. Compendio de sus antiguas grandezas y medios para renovarlas, 1683*, Barcelona, 1983. Estudi introductor de Henry KAMEN, capítol XVIII, p. 122-123.

37. Narcís Feliu de la Penya declarà que la nova indústria ocupà 2.000 operaris en la preparació del filat i la filatura. Pere Molas dóna per bona la xifra, tot i que puntualitza que en ella també s'inclouïa el treball a domicili. La concessió del privilegi a l'Anton Burgada s'establí per un període de deu anys. Tanmateix, l'any 1687, sense que coneixem les causes, el teixidor fou desposeït de la fàbrica, vegeu J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica*, vol. II, p.201-205; Pere MOLAS i RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, 1977, p. 96-97; P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna* vol. II, p. 404-406; J.

Totes les iniciatives empresarials, que en el tombant de segle utilitzaren la Casa de Misericòrdia com a plataforma, fracassaren. El seu progressiu declivi esdevingué definitiu amb la invasió dels francesos i el setge de 1697. Pere Molas, seguint al propi Feliu, comenta que els comerciants no van poder competir amb els comerciants de robes estrangeres que gaudien del seus propis protectors oficials, a part que la burgesia i la noblesa preferirien consumir articles de luxe estrangers. Malgrat tot, la incidència d'aquestes actuacions comercials fou rellevant, si més no, perquè obriren la finestra a d'altres iniciatives que tingueren lloc en el segle XVIII, també auspiciades per membres de la burgesia comercial.

Efectivament, en el set-cents en la Casa de Misericòrdia es continuaren filant teixits de llana, cànem, (en les dues qualitats, del bri de cànem i d'estopa de cànem), filempua, i, d'ençà l'any 1767, cotó. La indústria tèxtil es desenvolupà a recer dels interessos dels comerciants-manufacturers barcelonins, que gràcies a l'explotació de la mà d'obra disponible en la manufactura del cotó, obtinguda envejables resultats comercials. La dependència en el subministrament de la matèria primera i la incapacitat econòmica per a finançar tot el procés productiu marcaren la relació de subordinació envers els primers. Un testimoni dels administradors de la Casa resulta força conclouent

“(...) bien que los comerciantes quieren mucho beneficio para sí y poco para el Hospital”³⁸.

El treball de la llana continuava ocupant les dones d'una manera destacada. Paraires i comerciants seguien portant material per filar, tot i que, eventualment, l'hospital també adquiria llana pel seu compte. Constituïen fets puntuals, ja que no disposaven de prou capital per adquirir llana de fora, per la qual cosa sempre depenien d'altri. No obstant això, la principal font de subministrament de matèria primera eren les almoines que de

THOMSON, Els orígens de la industrialització a Catalunya, p. 63; Joaquim ALBAREDA i SALVADÓ, *Els catalans i Felip V de la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, 1993, p.19; B. OLIVA i RICOS, *La generació de Feliu de la Penya*, p. 130-131.

38. Dos anys després, amb la seva experiència en l'hospici, s'introduí en els mercats de la Cort de Madrid, vegeu J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica*, vol. II, p. 64; P. MOLAS i RIBALTA, *Comerç i estructura social*, p. 99-100.

diferents fibres tèxtils es rebien en el centre i que, generalment, un cop elaborades, s'esmerçaven per a consum intern. Pel que fa a la infraestructura tècnica amb la qual laborava el grup humà, la documentació consultada ens ofereix algunes pistes sobre la maquinària instal·lada en l'oficina de *Parayreria* o llana. L'any 1748 els administradors de la Casa de Misericòrdia sol·licitaren permís per a la instal·lació d'un teler que permetés filar la llana que havien rebut com almoïna. Aquest teler de procedència forana possibilitaria la fabricació de *cordellats*. A més, els administradors van fer petició de l'exempció del dret de bolla, que gravava la roba de llana³⁹. A banda dels telers de llana, hi havien telers de cànem.

Després d'alguns assaigs en el segle anterior, la dedicació a la filatura de cotó es va concretar l'any 1767, en clara coincidència, i, no pas casual, amb la consolidació de les fàbriques d'indianes a la ciutat. La introducció de la nova fibra no implicà canvis en l'organització del treball. La tècnica del filat era més complexa que la de la llana, però presentava l'avantatge d'absorbir en l'extracció de la llavor de la floca a la mà d'obra aparentment menys productiva de l'hospici, com era la dels infants i els deficients mentals⁴⁰. Semblantment al que succeïa amb la llana, el cotó arribava a la institució de la mà dels fabricants. Tot i que al marge de l'acapta de nombroses almoïnes, també, tenim constància que fou la pròpia Casa de Misericòrdia, qui s'encarregà de l'adquisició del producte a través d'agents comercials o intermediaris⁴¹.

A mitjan de la dècada dels seixanta, la institució es va veure inevitablement afectada per a la conjuntura de crisi estructural que afectà la ciutat de Barcelona. En aquest context de crisi, la introducció d'avenços tècnics i tecnològics marcaren un punt d'inflexió en l'activitat protoindustrial de l'hospici, poc competitiva i amb un gran excedent de mà d'obra femenina que qüestionà seriosament el seu desenvolupament i equilibri econòmic. Després d'un fort augment del nombre d'acollides, per causa de les malvestats dels anys 1763 i, sobretot, de 1764, l'any 1769 l'ús d'una nova màquina inventada per un parent de Joan de Canaleta, consolidà l'operació del filat de cotó, de manera que "*una muger sola hilara en un dia lo que*

39. AHCMB, AM2, P1, C7.

40. AF 9, CP 3, LLG 3,1.

41. AHCMB, AM2, P1, C7, 5; Quant a l'optimització de la mà d'obra disponible en l'hospici, vegeu J. CARRERA PUJAL, *La Barcelona del segle XVIII*, vol. II, Barcelona, 1951, p.270.

en muchos no puede hacer por el orden regular”⁴². El camí no havia estat senzill. Poc abans de la data suara esmentada, el centre visqué una amarga experiència, que posà en perill la seva supervivència econòmica. Un fabricant d’indianes, del qual desconeixem la identitat, portà cotó per filar “*para dar que trabajar diez años*”, amb la condició que en la feina s’empressin torns de la seva propietat, els quals, posteriorment, serien adquirits per l’hospici. El fabricant abonaria set sous per lliura de cotó filat, dos sous per sota del preu de mercat, amb l’entesa que les dones haurien de cardar el fil de manera més fina. La institució s’avingué al tracte, però ben aviat s’adonà de l’error, car la dona que abans “*hilaba dos onzas al dia, y ganaba catorce dineros, debiendo ser el algodón tan delgado (...). no podían hilar sino media onza, y por consiguiente se reducía su ganancia diaria a tres dineros y medio*”⁴³. La mecanització beneficià clarament al comerciant, doncs, les operàries cobraven en funció de la quantitat i la qualitat del producte filat. A més, l’estoc de cotó previst per treballar en el decurs de deu anys s’esgotà en vint mesos. La crisi fou superada gràcies a les diverses aportacions de cotó americà realitzades per en Joan de Canaleta, segurament, a canvi d’un tracte de favor que li facilités a ell i a la recent Companyia de filats (1773) tot tipus d’assajos tecnològics.

En les tres dècades següents, sovintejaren les notícies sobre experiències per a potenciar la rendibilitat del filat de cotó. La Junta de Comerç s’implicà estretament en els projectes estimulants amb premis i ajuts a la renovació de l’utiltatge de la manufactura. En l’afany d’assolir majors rendiments i optimitzar esforços, entre els mesos de maig i juliol de 1778, els administradors de la Casa de Misericòrdia reberen propostes per a la cons-

42. L’evolució de la manufactura del cotó ha merescut nombrosos estudis per part dels especialistes en el tema. Alguns títols, Josep M. DELGADO RIBAS, “De la filatura manual a la mecànica. Un capítol del desenvolupament de la indústria cotonera a Catalunya (1749-1814)”, *Recerques*, 23, p. 161-185; Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, “Empresari capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l’estudi de les fàbriques d’indianes”, *Recerques*, 4, p. 20-47; Alejandro SUÁREZ SÁNCHEZ, “La era de la manufactura algodonerera en Barcelona, 1736-1839”, *Estudios de Historia Social*, Madrid, 48-49 (1989), p. 65-113; Yoshitomo OKUNO, “Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l’extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII”, *Recerques*, 38 (1999), p. 47-75.

43. AHCMB, AM2, P1, C6, 8 Sobre Joan de Canaleta i la seva activitat com a comerciant i inductor del privilegi de 1766 sobre els drets d’importació de cotó americà i exportació d’indianes, vegeu J. THOMSON, *La indústria d’indianes a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, 1990, p. 12, 14, 36-38 i *Els orígens*, p. 202-203, 284-285.

trucció d'un nou torn de filar i la instal·lació de telers per fabricar roba de cotó. Dates després, a l'any 1784, la Reial Junta de Comerç demana que algunes de les noies anessin a aprendre a filar a la manera piemontesa a l'escola de filadores establerta a la Llotja⁴⁴. Tots els elements més actius de la indústria es feien ressò de la consolidació dels hospicis i cases de misericòrdia com a centres d'experimentació fabril i ho posaven de manifest més enllà de les fronteres del Principat. Un testimoni d'aquesta dinàmica la protagonitzà el galoner Joan-Baptista Nadal, que, per escrit, s'atreví a sol·licitar al monarca Carles IV la instal·lació de fàbriques en els hospicis i cases de misericòrdia⁴⁵. També amb directa referència barcelonina, el fuster Juan Burliac, el maquinista Juan González, el fabricant d'indianes José Iglesias i altres operaris marxaren a Cadis, contractats pel governador d'aquella plaça, per a servir de mestres en la fàbrica establerta en l'hospici. A l'any 1790 Mateu Boguñá, pagès de Terrassa, informà a la Junta de Comerç que havia inventat un torn per a filar llana i cotó sol·licitant la seva protecció. Novament, les proves es van dur a terme a la Casa de Misericòrdia, amb un resultat favorable a criteri dels comissionats que proposaren la utilització del torn i la consegüent recompensa per a l'autor⁴⁶. El mateix any, el rossellonès Pere Joan Cavaillé inventà una màquina de filar lli, cànem, seda, llana i cotó que va conèixer una ràpida difusió per diverses poblacions catalanes i que també per iniciativa de dos membres de la junta de l'hospici, fou instal·lada en les dependències d'aquest durant el mes de març de 1793⁴⁷.

L'ebullició de l'experimentació tecnològica es va veure estroncada arran de la Guerra Gran i del conflicte amb Anglaterra. Es constata en el tombant de segle la coincidència de la crisi d'escassetat amb la crisi de la indústria i el comerç. A partir de l'any 1795, l'arribada de grans partides de cotó de contraban arruïnaren els fabricants catalans, i en conseqüència, incidiren negativament en la marxa de la indústria de l'hospici. Els telers de llana i cànem continuaven funcionant a batzegades, gràcies a l'esforç

44. AHCMB, AM2, P1, C6, 8.

45. J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. IV, p. 235; M. VICENTE VALENTÍN, "Mujeres artesanas", p. 87; M. CARBONELL i ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona*, p. 97.

46. M. CARBONELL i ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona*, p. 97.

47. J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. IV, p. 239.

d'una plantilla sobredimensionada, mal pagada, proletaritzada, davant el nou sistema econòmic que s'anava imposant. I és en les darreries del segle, quan la realitat del centre es capgirà en tots els ordres. L'hospici es replegà en sí mateix; una reorganització de l'espai interior del centre accentuà el caràcter de reclusió. Podríem parlar d'un tancament hermètic alhora que s'enduriren les mesures punitives envers les internes. Les dones es veieren condemnades a malviure, sense gaires expectatives de millora. S'evità qualsevol contacte amb l'esfera pública, i fins i tot, se'ls prohibí la seva tradicional assistència als enterraments, activitat que recaurà, d'ara endavant, en els homes. Les més joves, abocades a fer de criades, són aconsellades de no sortir sense companyia, quan compressin a les places públiques⁴⁸.

EL SERVEI DOMÈSTIC: UNA ALTERNATIVA FICTÍCIA DE REINSECCIÓ SOCIAL

Malgrat que les autoritats borbòniques, encapçalades pel fiscal de la sala civil de la Reial Audiència, Manuel Sisternes i Feliu, veien amb bons ulls la col·locació en el servei domèstic de les noies internes als hospicis i les cases de misericòrdia, els administradors de la Casa de Misericòrdia de Barcelona, de manera similar als de la ciutat de Girona, no s'inclinaven decididament per aquesta opció per tal de desocupar els centres⁴⁹. Només, en els anys 1795 i 1796, quan el centre es trobava al límit de la seva capacitat per la calamitosa conjuntura del temps, assistim a una política d'obertura en aquest sentit. El tancament no era una finalitat en sí mateix. Hom practicava una política de retenció: les dones eren retingudes, no per la seva perillositat o la seva condició marginal, sinó perquè representaven la força de treball que la Casa de Misericòrdia precisava per fer funcionar la seva protoindústria. Entre la documentació de l'arxiu de la Casa de Misericòrdia, hem localitzat diversos exemples que reforcen aquesta tesi.

48. J.CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. IV, p. 246. L'experimentació tecnològica no era patrimoni exclusiu de la Casa de Misericòrdia. Recordem "la máquina de resortes y muelles, consistente en siete u ocho devanaderas de seda que corrien per si soles", inventada per un argenter reclòs a l'Hospital General, que el 1777 va despertar la curiositat del Baró de Maldà i els seus amics, Rafael D'AMAT i DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, vol. I (1769-1791), Barcelona, 1987, p. 59.

49. Josep CLIMENT, *Noticias que tendrán presentes los señores que componen la Junta de la Real Casa de Hospicio y Refugio de Barcelona para dispone su mejor regimen y gobierno y formar sus ordenanzas*, Barcelona, 1775, p. 3-4.

Alguns homes, mestres d'ofici i inclús amb situació econòmica acomodada, sol·licitaren la sortida de les donzelles, però els administradors, amb la insistència de salvaguardar l'ordre social, en raó d'una estricta moralitat, els hi negaren el permís i decidiren mantenir-les tancades. Els propis estatuts de la institució consignen aquest fet quan observen que

“Por regla general no se permitirá la salida de las muchachas ya sea para servir, ya para incorporarse con otras personas distintas de las que las entraron, sino cuando hayan pasado de la edad de 25 años”.

El control sobre les noies, que sortien com a serventes per part dels administradors municipals, fou segurament menys directe que l'observat en els estatuts⁵⁰. De manera semblant a qualsevol contracte d'aprenentatge, l'edat de la noia determinava la durada del contracte entre les parts. Possiblement quan més propera es trobava l'edat del pagament del dot, que seria garantia d'un proper matrimoni, menys interès suscitaria la seva contractació als particulars. En general, eren posades a servir a partir de l'edat de dotze anys. Tal com diu Pierre Bonnassie en el seu estudi sobre el segle XV, considerariem el servei domèstic una etapa intermitja entre el treball manufacturer de l'hospici i el matrimoni⁵¹.

Fer de criada no era senzill per les donzelles de la Casa de Misericòrdia. Les condicions de treball que suportaven eren dures. Com han apuntat diversos autors, probablement, algunes, a més de les obligacions domèstiques, col·laborarien com a mà d'obra no especialitzada en les botigues dels mestres gremials⁵². Eren freqüents víctimes d'abusos sexuals i de maltractaments físics o psicològics. Només de manera excepcional, tenim notícia que una criada provinent de la Casa de Misericòrdia va rebre una

50. M. BORRELL, *Pobresa i marginació*, p. 435. Recordem que ja Pérez de Herrera recomanà que les nenes òrfenes, a l'edat de set o vuit anys, s'enviessin a servir als monestirs, Cristóbal PÉREZ DE HERRERA, *Discurso del amparo de los legítimos pobres y reducción de los fingidos: y de la fundación y principio de los Albergues destes Reynos, y amparo de la milicia dellos*, Madrid, 1598, p. 104.

51. AHCMB, AM2, P1, C1, 2; Josep CLIMENT, *Noticias*, p. 2. En les ordinacions de la Casa de Misericòrdia de l'any 1633, modificades en 1673, s'observa la possibilitat de reclamar qualsevol noia col·locada com a serventa que visqués en una casa la mestressa de la qual fos dona de mala vida, J. CARRERA PUJAL, *La ciudad de Barcelona*, vol. II, p. 262.

52. Pierre BONASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, 1975, p. 104-106.

certa instrucció per part de la família a la qual prestava servei. El rigor de les situacions propiciava que en pocs mesos abandonessin el lloc de treball que ocupaven. Quan la relació laboral es trencava per acomiadament del patró, la llei estipulava una indemnització per import de cinquanta lliures o bé mantenir la donzella per tota la vida. En realitat, aquestes condicions mai s'acompliren. Les sumes pagades en concepte d'indemnització oscil·len entre les dotze i quinze lliures; solament en rares ocasions, tenim constància que superessin les vint o vint-i-cinc lliures.

Les fugues resultaven freqüents davant la inflexibilitat de les autoritats del centre, les quals, sobretot en els darrers anys del segle XVII, no dubtaren en acudir a la justícia ordinària reclamant el seu retorn⁵³. També, com a desesperada resolució, cal contemplar, aquelles que es van prostituir.

Com a contrapartida dels fets detallats, el treball en el servei domèstic assegurava les condicions bàsiques del menjar, el vestit i el calçat, i, el que era més important, constituïa l'esperança d'un teòric futur millor, atès que amb els estalvis dels guanys obtinguts, podrien aconseguir el dot que els hi permetria casar-se i formar una família. Aquest seria l'exemple de Magdalena *la Borda*. El matrimoni Cavaller tenia referència del seu bon quefer professional, ja que durant set anys la noia havia servit fidelment una tieta seva. Quan Magdalena tornà a l'hospici, peticionaren la seva sortida per a posar-la al seu servei fins el moment en què la noia decidís casar-se⁵⁴.

LA FORÇA DE TREBALL MASCULINA A LA CASA DE MISERICÒRDIA I L'HOSPICI GENERAL

La Casa de Misericòrdia i després l'Hospici general constituïa també refugi d'homes i nois. Segons relata la documentació consultada, gairebé tots els homes que residien en el recinte eren individus d'avançada edat, bojos, cecs, o incapacitats que es feien càrrec de la realització de les fei-

53. Pel que fa al servei domèstic resulten interessants els plantejaments de Carmen SARASÚA, *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*, Madrid, 1994. També cal fer esment de Juan GRACIA CÁRCAMO, "Viviendo con el patrón: Los trabajadoras del servicio doméstico en Vizcaya, 1700-1900" dins Santiago CASTILLO (coord.), *El trabajo a través de la historia*. Actes del II Congreso de la Asociación de Historia Social, Madrid, 1996, p. 297-303. Marta Vicente ha remarcat la competència que les criades suposaven per als fadrins que estaven a l'atur, M. VICENTE VALENTÍN, "Mujeres artesanas" p. 85.

54. Montserrat Carbonell planteja que l'oferta podia semblar estancada davant el treball a les fàbriques o la indústria a domicili, M. CARBONELL i ESTELLER, "El treball de les dones", p. 122.

nes de manteniment de la institució i de la preparació dels materials. Netejaven, triaven i cardaven la llana, espanyolaven i cardaven el cotó, i en ocasions, filaven la llana, el cotó o el cànem, atès que l'acció de filar i fer funcionar els telers era de competència exclusiva femenina. Altres tasques de la seva responsabilitat eren el manteniment de l'hort, la cuina, l'ús de la carreta, la provisió de fusta, o l'exercici de feines de fuster, sastre, corder o espardenyer. Fora de la institució, s'ocupaven de la neteja de les latrines i places públiques⁵⁵. Pel que fa als homes de mitjana edat, hom disposava el reclutament de manera forçosa per l'artilleria o bé per a la marina. La revitalització que experimentà la marina de guerra amb els successius governs borbònics provocà que fos indispensable un nombre important de mà d'obra barata per a treballar en els arsenals dels departaments marítims. Allà, els homes feien de mariners, operaris de mestrança o eren aplicats en feines de gran duresa. Tenim notícia que alguns dels interns de la Casa de Misericòrdia viatjaren a Cartagena, tanmateix, uns quants foren declarats inútils i retornaren a l'hospici.⁵⁶

A l'igual que les noies, els nois que cercaren l'aixopluc de la Casa de Misericòrdia i després de l'Hospici General no gaudiren d'una estada fàcil en la institució. Alguns provenien de la Casa d'Infants Orfes i ignoraven, en conseqüència, totes les circumstàncies del seu origen⁵⁷; altres eren de procedència estrangera com, per exemple, el Pasqual Percibal, un noi genovès de quinze anys, el pare del qual era boig i fou recollit conjuntament amb altres en els carrers del Raval⁵⁸.

55. Les tres causes pies públiques, que es sortejaven anualment, esdevenien insuficients per obrir-ne les portes del matrimoni a totes les candidates. Per això, els administradors recolzaren l'arbitri d'altres mitjans com els sortejos de cèdules o de la reial loteria, a banda, és clar, de les aportacions dels particulars. En aquest sentit, hem de destacar l'aportació de 100 lliures que el mes de febrer de 1799, segons relata el Baró de Maldà, va realitzar el bisbe Pedro Díaz Valdés amb l'objectiu de dotar dotze pobres minyones, R. D'AMAT i DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, Vol. V, Barcelona, 1994, p. 59. Els administradors de la Casa de Misericòrdia de Vic atorgaven 60 lliures a totes les noies en concepte de dot, R. D'AMAT i DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, (1808-1810), Barcelona, 1996, p.101.

56. AHCMB, ARM 2, P1, C2, 37.

57. AHCMB, ARM 2 P1, C7. Ja l'any 1545, Antonio de Guevara ens descriu el mar com a refugi dels homes dolents, vegeu Antonio de GUEVARA, *Libro que trata de los inventores del arte de marear y de los trabajos de la galera*, Bilbao, 1895 (1545). Sobre l'ús de la força de treball dels hospicians en els arsenals del segle XVIII, Alfredo MARTÍN GARCÍA, "Levas honradas y levas de maleantes: Los trabajadores forzados en un arsenal del Antiguo Regimen", *Obradoiro de Historia Moderna*, 8(1999), p. 231-260.

58. Des de ben petit, el Ramon s'havia criat a la Casa ignorant les circumstàncies del seu naixement. Quan, ja gran, va voler accedir al mestratge d'abaixador, demanà als administradors que

En general, el destí assignat als nois, d'edat propera als 12 o 14 anys, era l'entrada com aprenents d'algun ofici. De manera semblant, al que succeïa amb les criades, la Casa de Misericòrdia conservava la seva tutoria fins que assolien el grau de fadrins. Per tal de testificar la veracitat de la condició, els administradors establiren un control periòdic consistent en demanar la signatura als mestres amb els quals residien. Segons apunta la documentació, aquest control resultà del tot fictici. Molts escapaven de casa del mestre i queien en la mendicitat o intentaven el retorn a casa dels progenitors. De vegades, era la pròpia família que demanava la seva llibertat per posar-los d'aprenents en casa d'algun mestre conegut⁵⁹. Altres destins sovintejats són l'ingrés en la fàbrica d'indianes del comerciant Erasme de Gònima.

Això no obstant, hi havia nois que no presentaven cap predisposició especial per l'aprenentatge d'un ofici concret. Els integrants d'aquest grup eren incorporats a l'exèrcit o al treball en les obres públiques auspiciades per la monarquia borbònica. La petició que el Marquès d'Alós, coronel del regiment de dragons, realitzà al bisbe de la ciutat per a la incorporació de dos nois a l'exèrcit, amb edats compreses entre els 12 i els 15 d'anys, resulta ben significativa del primer supòsit⁶⁰.

Des de la seva fundació, la Casa de Misericòrdia es va veure afavorida per un seguit de mesures per part de les autoritats que l'ajudaren en la seva difícil supervivència. En aquest context, destacarem la reclamació que l'any 1757, els administradors, forçats per les exigències dels teixidors de lli i els assaonadors, efectuaren al Capità General respecte al compliment d'una antiga prerrogativa d'exempció del pagament de les taxes d'aprenentatge per als nois de la institució, privilegi del qual també gaudien

li imposessin cognoms i fos registrat com a tal en els llibres de la institució, (AHCMB, ARM 2 P1, C2, 28).

59. AHCMB, ARM 2 P1, C2, 28. Els seus nivells d'alfabetització devien ser molt baixos. Una ordre de 7 de maig de 1787 del fiscal civil de l'Audiència, Jacobo Espinosa, obligà a que tots els nois reclusos fossin instruïts en les beceroles de la lectura i l'escriptura, vegeu D'AMAT i DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, vol. I (1769-1791), Barcelona, 1987, p. 169.

60. El 24 de juliol de 1797, Esperança Pantaleon, revenedora, sol·licità que el seu fill Ignasi, de catorze anys d'edat pogués sortir de l'hospici, ja que tenia intenció de col·locar-lo d'aprenent de semoler, (AHCMB, ARM 2 P1, C2, 28). En la mateixa data, hi ha notícia que els familiars de l'Anton Gironella demanaren la seva sortida perquè tenien pensat enrolar-lo en un vaixell, (AHCMB, ARM 2 P1, C2, 28).

els nois expòsits de l'Hospital General de la Santa Creu⁶¹. Amb la col·locació dels nois com aprenents a casa d'un mestre agremiat, l'hospici els hi assegurava el seu futur professional, i el que era més important, la seva reinserció en la societat, car no hem d'oblidar, que segons l'ideari il·lustrat, un individu era considerat socialment en tant que pertanyia a una associació gremial. El curs de l'aprenentatge no garantia, però, l'assoliment de la categoria de mestre. Difícilment, un noi procedent d'una institució de beneficència assolía el cim de la piràmide gremial, donada la manca de recursos que li impedien satisfer els drets d'examen i la posterior obertura d'un taller o botiga. En la major part d'ocasions, deuria acontentar-se amb una condició de fadrí permanent.

Altra de les mesures destacades en favor de la Casa de Misericòrdia fou la dictada per la Reial Audiència el 27 de febrer de 1772, ordenant a totes les incorporacions d'oficis del Principat, l'admissió gratuïta de qualsevol fadrí que es casés amb una donzella instruïda a la Casa de Misericòrdia⁶². D'antuvi, la disposició gaudí d'un gran èxit entre els membres dels estaments menestrals que gràcies a aquestes unions se suposaven alliberats dels onerosos pagaments que, sovint, els hi impedien l'assoliment de la categoria de mestre. Això no obstant, l'ordinació topà amb l'oposició frontal dels mestres, especialment, els de les associacions dedicades al comerç a la menuda, que, en l'intent de frenar la competència dels no examinats, bloquejaren l'aplicació adduint perjudici pels interessos de les filles dels membres més desfavorits.

CONSIDERACIONS FINALS

En el decurs de la segona meitat del set-cents, assistim a una relectura en clau reformista del problema de la pobresa i l'ociositat ja debatut pels projectistes en el segle anterior. Dins la polivalència funcional de la Casa de Misericòrdia, hem destacat el seu paper com a establiment de manu-

61. AHCMB, ARM 2, P1, C2. La incorporació a l'exèrcit devia ser autoritzada pels pares o parents. La durada d'aquesta incorporació es concretava en un període de setze anys.

62. Els administradors de l'Hospital General de la Santa Creu no recuperaren aquest privilegi fins l'any 1804, vegeu J CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. IV, p. 267.

63. A Girona aquesta ordre no s'aplicà fins el 30 de setembre de 1806, M. BORRELL i SABATER, *Pobresa i marginació*, p.460.

factura, amb una clara divisió sexual del treball i una forta explotació de la força de treball femení relacionada amb la pràctica de la filatura. És l'explotació d'aquesta força de treball l'element clau de l'interès dels intel·lectuals il·lustrats en el tema dels hospicis i cases de misericòrdia. Conceptes teòrics com utilitat i benefici econòmic es traduíren a nivell pràctic en l'ús efectiu d'una mà d'obra barata i submissa que es veia obligada a acceptar la seva subordinació a les demandes i necessitats de les corporacions d'ofici i, posteriorment, dels comerciants-manufacturers barcelonins en el marc efervescent de les relacions capitalistes. La Casa de Misericòrdia esdevingué un laboratori d'experimentació tècnica i de noves tecnologies fabrils, on la manufactura de cotó ocupà un lloc destacat.

El resultat positiu de l'establiment de la Casa de Misericòrdia de Barcelona la convertiren aviat en un model de referència per a d'altres centres assistencials del Principat.